

Stjepan Damjanović

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
stjepan.damjanovic@zg.ht.hr

Jezična smjerenja hrvatskih protestanata

Cilj je rada osvrt na novosti u hrvatskoj filologiji, posebice u proučavanju jezika hrvatskih protestanata. Istraživanje o kojemu je riječ doista je vrijedan iskorak u razumijevanju ne samo protestantskoga korpusa nego i u stvaranju točnije percepcije povijesti hrvatskoga jezika. Stvaranje novih spoznaja dodatno potpomažu stari radovi o hrvatskom protestantizmu, posebice magistarski rad Franje Fanceva iz 1916. godine.

Ta svježja, preciznija slika morat će uzeti u obzir činjenicu da protureformacijski jezični koncept umnogome duguje reformacijskom te ga tako čini postojanim osloncem kontinuiteta, a ne sporadičnom pojavom. Protureformacija se snažno opredijelila za štokavsko narječje, a glavni je razlog bila nada u brže napredovanje ideja prema istoku: poticaj je dolazio iz katoličkoga Rima, ali ne treba zanemariti činjenicu da su i protestanti težili širenju u zemlje dalje od Hrvatske. U reformatorskim krugovima potraga za odgovarajućim književnim jezikom završila je postizanjem dogovora da temelj treba biti jedan dijalekt koji bi se odatle nadogradio. Taj će stav poslužiti kao temelj kasnijim promišljanjima o hrvatskom književnom jeziku.

Ne samo predgovori, nego i plodna korespondencija o projektu Ungnadove uraške tiskare jasno su pokazali kako veliku brigu za jezik hrvatskih protestantskih izdanja, tako i veliko nepovjerenje u predložena rješenja. Čitav se proces intenzivirao širenjem ideje o jedinstvenom jeziku koji bi bio prihvaćen na velikom prostoru, neki tvrde od rijeke Sutle pa sve do Carigrada, na terenu koji je dijalektalno bio iznimno raznolik, čak po europskim standardima. U takvim okolnostima uobičajena je praksa bila postupno prilagođavanje izvornih ideja kako bi se uklopile u stvarne izgled.

Ključne riječi: hrvatski protestanti, jezikoslovne koncepcije, povijest hrvatskoga jezika, tro-pismeni protestantski tisak

Periodizacije i određivanje epoha suočavaju nas s pitanjima na koja nije moguće dati konačan odgovor, ali traženje i ponuda uvijek novih odgovora nužno je jer bismo bez njih, kako ističe Radoslav Katičić, „bili izgubljeni u razmrvljenom ništavilu besmislene prolaznosti“ (Katičić 2011). Početak novoga vijeka prilično se uporno veže

uz otkriće Amerike, dakle uz kraj 15. stoljeća. U drugoj polovici toga stoljeća rascvjetala se u Italiji renesansa i u narednom 16. stoljeću proširila se po svojoj Europi, a samo otkriće Amerike značajno je proširilo europske vidike.

Blagotvoran renesansni utjecaj stigao je i u hrvatske krajeve i on se sudario s jednim drugim, razornim, izazvanim padom Carigrada 1454. kada taj grad dolazi u ruke Osmanlija i postaje Stambol. „Paradoks renesansne epohe u Europi postao je u osobitom smislu paradoksom hrvatske kulture“ piše Katičić i nastavlja: „Procvjetala Europa bila je ugrožena i ograničena u razvoju svoje nove bujnosti, a hrvatske zemlje osobito.“ (ibid.).

Što je s hrvatskim jezikom u tome razdoblju? O organskim idiomima recimo samo toliko da se za dugih stoljeća koja čine srednji vijek iz praslavenskoga izoblikovala, uz ostale, i zapadnojužnoslavenska skupina govora, gdje su se našli slovenski, hrvatski i srpski jezični idiomi. Svi govorni idiomi zapadnojužnoslavenski jedno se vrijeme prilično mirno i na jednak način istim promjenama udaljavaju od praslavenskoga, a onda dolazi do burnoga razvoja i do oblikovanja dijalekatskoga šarenila raznolikijega nego što ga danas imamo. O svemu tome imamo u našoj filologiji lijep broj pouzdanih radova, posebice onih Dalibora Brozovića (Brozović 1960, 1985) i Josipa Lisca (Lisac 2003). Iz njih se vidi da su osmanlijska osvajanja uzrokovala snažna pomicanja stanovništva pa su već oblikovane čakavština i kajkavština jako potisnute prema zapadu i sjeveru, a zapadna štokavština prostorno razbijena i preslojena istočnom te je samo u ponekim govorima ostavila prepoznatljiv trag. Te će seobe trajati još dugo poslije osmanlijskih nadiranja i smirit će se tek krajem 17. stoljeća.

Naša je tema povezana s jezikom knjige i po mnogima je šesnaesto stoljeće ključno za razumijevanje današnje hrvatske jezične situacije te mnogi nesporazumi do kojih dolazi u razgovorima o hrvatskoj jezičnoj povijesti povezani su s nerazumijevanjem događaja u 16. stoljeću (Katičić 2011). Za dobro razumijevanje valja uz već spomenute uzeti u obzir još jedan događaj europskoga i svjetskoga značenja: godina 1517. početak je velikoga vjerskoga aktivizma nasljedovatelja Martina Luthera, aktivizma koji se uvelike naslanjao na knjigu i jako vodio računa o tome kakav je jezik u njoj, a tako će na knjigu gledati i katolički protureformatori ili obnovitelji.

Spomenuta pomicanja stanovništva uvjetovala su da su uvelike poništeni rezultati polumilenijskoga književnojezičnoga razvoja jer se promijenio dotadašnji odnos između jezika pisane knjige i govornoga jezika. Na hrvatskim se prostorima razvijaju brojne pokrajinske književnosti (kajkavska, glagoljaško-sjevernočakavska, slavonska, dubrovačka, hrvatska književnost u Bosni itd.). Sve su to dosta zatvoreni književni krugovi sa svojom publikom i svojim jezičnim izrazom, no to ne znači da se te krugove može staviti u isti rang s nacionalnim književnostima i da ih se u hrvatsku književnost može uvrstiti samo zato što ih je kasniji (nakon Preporoda) razvoj uključio u nju. Sve su one niknule iz srednjovjekovne hrvatske književnosti i iz svih njih razvijat će se kasnije barokna hrvatska književnost.

Prije no što konkretno progovorimo o jezičnim koncepcijama hrvatskih protestanata prisjetimo se još i toga da su protestantski prijevodi Biblije i protestantske knjige uopće značajno utjecali na oblikovanje mnogih europskih standardnih jezika (njemački, slovenski, skandinavski jezici). To nije bio slučaj s hrvatskim standardnim jezikom jer hrvatske protestantske knjige nisu dospjele tamo kamo su ih protestanti slali ili su dospijevale u vrlo ograničenom broju primjeraka i nisu imale priliku odigrati značajnu društvenu ulogu. Ipak, predgovori u hrvatskim protestantskim knjigama prvi su naši tekstovi u kojima se raspravlja o jezičnom uređenju tekstova i to dosta opsežno, a osim tih predgovora o jezičnim koncepcijama govore sami tekstovi. Štoviše, usporedba onoga što piše u spomenutim predgovorima s jezičnim ostvarenjima u samim knjigama pruža mogućnost da barem unekoliko rekonstruiramo njihove namjere i njihove dvojbe o tome kakav je jezik za knjigu prikladan. Osobito pak ne treba zaboraviti da je katolička obnova ili protureformacija baštinila od reformacije stav o knjizi kao važnom sredstvu u ostvarivanju još važnijih ciljeva i o važnosti jezika knjige.

Još 1555. razmišljali su slovenski protestantski prvak Primož Trubar (1508. – 1586.) i Petar Pavao Vergerije Mlađi (1497/8. – 1565.) o knjigama za Hrvate i druge južne Slavenne. Trubar je puno učinio da počne s radom hrvatska tiskara u Urachu u kojoj su glavne stručne snage bili Stjepan Konzul Istrijan (1521. – ?) i Antun Dalmatin (? – 1579.), a materijalno je rad tiskare najviše pomagao barun Hans Ungnad Weissenhof (1493. – 1564.), bivši vrhovni kapetan u Hrvatskoj i Slavoniji. On je u zamku koji je dobio od vojvode Krištofa Virtemberškoga otvorio hrvatsku tiskaru u kojoj je od 1560. do 1565. tj. do Ungnadove smrti tiskan pretežit dio hrvatskih protestantskih izdanja (Bučar 1910; Jembrih 2016). Već to da su knjige tiskali i glagoljicom, i ćirilicom, i latinicom pokazuje da su protestantizam namjeravali širiti među svim južnim Slavenima, te da žele novi oblik kršćanske vjere donijeti svakomu u njemu najprihvatljivijem ruhu. Puno su pažnje stoga poklanjali jeziku i dobro su razumjeli da će književni jezik biti prihvatljiv svima koji u njemu prepoznaju sebe, ali da bi se to dogodilo na što širem području, taj se jezik morao i razlikovati od svih govornih idioma onih kojima je trebao poslužiti.

U njemačkom gradu Urachu od 1560. do 1565. otisnuto je 14 naslova u 30 knjiga, tj. 13 ih je otisnuto glagoljicom, 8 ćirilicom i 9 latinicom ili, drukčije rečeno, samo su dva naslova (*Katekizam* i *Postila*) otisnuti u sva tri pisma, pet naslova je otisnuto glagoljicom i ćirilicom (*Pokusni list*, *Tabla za đicu*, *Novi testament*, *Razumni nauci* i *Artikuli*), četiri naslova su otisnuta glagoljicom i latinicom (*Govorenje vele prudno*, *Ordinalic*, *Spovid*, *Bramba*), jedan naslov samo glagoljicom (*Kratka suma*) i dva naslova samo latinicom (*Razgovor meju papistu i jednim luteranom*, *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko*). Noviji izračuni pokazuju da je ukupno otisnuto oko 25.300 primjeraka spomenutih knjiga.

To da je najviše naslova otisnuto glagoljicom, naravno, nešto kazuje. Činjenica da je čakavski prošaran staroslavenizmima jezično rješenje koje dolazi u najambicioznijim izdanjima i premoć glagoljičnih izdanja kazuju da je prvotna odluka bila da jezik hrvat-

ske glagoljske knjige bude temeljni idiom kojemu će se, prema potrebi, tj. prema namjeni djela i pretpostavljenoj publici, dodavati kajkavski ili štokavski jezični elementi. Ta odluka nije bila jedina, druga je također bila iznimno važna: da se učini otklon od jezika tradirane liturgijske hrvatskoglagojske knjige, tj. da se zamijene one jezične osobine koje su prestarjele i mogle su smetati točnom razumijevanju teksta.

Iz predgovora u knjigama i korespondencije sudionika u procesu jasno je da su predlošci u koje su zagledali recimo prevoditelji *Novoga zavjeta* bili latinski, njemački, talijanski, češki i slovenski.

Sve to znao je Franjo Fancev kada je prije više od 100 godina, 1916. objavio u Akademijinu Radu svoju znamenitu raspravu *Jezik hrvatskih protestanata* na gotovo 200 stranica (Fancev 1916a, 1916b). On je nakon doista opsežnih proučavanja tekstova i njihove usporedbe sa Zadarskim lekcionarom (15. st.) i Lekcionarom Bernardina Splićanina (1495) ustvrdio da je temeljni jezični idiom u knjigama hrvatskih protestanata čakavština, primorska i istarska, na koju se nadograđuju hrvatskostaroslavenski jezični elementi, ali i drugi. U jednom pismu iz 1913. on piše Vatroslavu Jagiću da se najviše namučio s nejedinstvom jezika i da je sve htio napustiti jer očito nije uspijevaio uhvatiti nit koja bi ga vodila prema sigurnom zaključku o temeljnoj jezičnoj koncepciji. Iako je jako marljivo proučio puno tekstova, on iz razumljivih razloga nije mogao proučiti cijeli korpus, a ponekad se i zapleo time što se opredijelio za određeno tumačenje određene pojave koje nije bilo ispravno i nije mu otvaralo vrata za obuhvatniji pogled u problematiku. Primijetio je npr. u ćirilichnom izdanju *Novoga testamta* snažnije naslanjanje na jezik crkvenih liturgijskih knjiga nego što je bilo naslanjanje u glagoljičnom izdanju istoga djela pa je zaključio da su prevoditelji u međuvremenu dobili neku liturgijsku knjigu koju prije nisu imali.

Analiza jezičnih razlika između predgovora glagoljičnom i predgovora ćirilichnom izdanju potvrđuje da su priređivači tih važnih knjiga vodili vrlo žive rasprave o jezičnom uređenju tekstova i da su u kratkom vremenu od pojave glagoljičnoga do pojave ćirilichnoga izdanja *Novoga testamta* promijenili neke stavove, očito pod utjecajem kritika glagoljičnoga izdanja za koje su mnogi držali da se u jezičnom pogledu prejako udaljilo od jezika hrvatskoglagojskih svetopisamskih tekstova. Pripravnost da mijenjaju tekst pokazali su i prije no što se pojavilo ćirilichno izdanje, što pokazuje korekturni arak koji su slali svim kupcima glagoljičnog izdanja. Možda su u međuvremenu dobili i koju knjigu koju prije nisu imali, ali to nije presudno utjecalo na razlike koje se daju utvrditi između ćirilichnoga i glagoljičnoga izdanja. Znamo za nezadovoljstva Ivana Lamela i drugih stručnih čitatelja glagoljičnog izdanja koja se tiču različitih pojedinosti. Dva su prigovora za nas bitna: jedan je da je tekst mjestimično nerazumljiv. Sjetimo se, i Kožičić Benja se žalio na one koje zove „zali tmači“, tj. loši prevoditelji, Anton Dalmatin i Stipan Istrijan u predgovoru glagoljičnom *Novom testamtu* kažu: *I ti isti kusi nisu povsuda pravo ni razumno stumačeni*. Govore o dijelovima Biblije koje nalaze u hrvatskoglagojskim brevijarima i misalima. Njihovi kritičari taj će prigovor uputiti i

njihovu prijevodu. Izostanak zajedničke stroge norme za cijelo glagoljaško područje i protok vremena učinili su neka mjesta nerazumljivima, pa i ona koja u trenutku prevodjenja uopće nisu bila loša. Ni kritičari protestantskoga glagoljičnog izdanja *Novoga testamenta* nisu svi bili naviknuti na ista jezična rješenja, niti im se književna naobrazba temeljila na čitanju istih knjiga.

Drugi prigovor je da ima puno pogrešaka u pravopisu, što također treba povezati s odsustvom čvršće norme., posebice s time što u hrvatskom glagoljičnom korpusu dolazi do mjestimično snažnijih otklona od navada hrvatskokrkenoslavenske srednjovjekovne knjige. Uostalom i prigovor o nerazumljivosti i onaj o pravopisnim pogreškama prevoditelji *Novoga zavjeta* na hrvatski predvidjeli su, što se vidi iz predgovora glagoljičnom izdanju.

Pošto konstatiraju da se glagoljicom i ćirilicom ne piše ujednačeno i da su slova oblikovali i rezali vješti njemački majstori *gledajuć na onu staru hrvatsku štampu u brvijalih i misalih* nastavljaju da u ćirilici nisu stavljali brojne nadslovne znakove jer nisu funkcionalni (*zašto va štenju malo ili ništar prude*) te napominju:

„...ni jera nismo povsuda postavili, za zgora rečeni uzrok. U glagolskih knjigah takajše nismo ga povsuda pisali, a to svjetom dobrih Hrvatov, latinskoga, grčkoga i jevrejskoga pisma učenih“ (Jembrih 2007: 8).

Čitajući te retke nikako ne bismo očekivali da u ćirilicom izdanju imamo puno više jerova nego u glagoljičnom, ali ima ih. Očito su neki drugi „dobri Hrvati“ držali da jerove treba vratiti jer su dio onoga „pismenoga načina“ o kome se u Predgovoru govori. Ili su intervenirali oni koji su znali da su uzusi ćirilicnoga pisanja tradicionalniji (pravoslavni svećenici Jovan Maleševac i Matija Popović npr.) No treba odmah ovdje reći da u ukupnom hrvatskom protestantskom korpusu staroslavenizama ima manje nego što se pretpostavljalo i pisalo, ali ih dakako ima.

Sve to ukazuje na „novi početak“ u stiliziranju hrvatskoga književnog jezika u trenutku kada je „na stolu“ mnogo toga i kada proces odabiranja u mnogočemu počinje iznova zbog već spominjanog narušavanja kontinuiteta.

Nije Fancev uočio ono što nisu uočili ni drugi istraživači, osim najnovijih (Čupković 2010b; Žagar 2019b) da je situacija drukčija u drugom dijelu glagoljičnoga *Novoga testamenta* nego u prvom i da je u tom drugom dijelu glagoljičnoga izdanja *Novoga testamenta* kao i u cijelom ćirilicnom izdanju uklonjen štokavski jezični sloj, što očito kazuje da su priređivači odlučili da se tekst treba vratiti u tradicionalno korito stoljećima ovjereno, a to je jezik hrvatskoglagoljske liturgijske knjige. Uočavanje i primjerenije vrednovanje štokavskoga sloja počelo je zapravo u naše dane i tek će trebati provjeriti koliko je točna Žagarova slutnja da su štokavizmi možda odatle što se zagledalo u srednjodalmatinske predloške, tj. lekcionare s toga područja.

U okviru projekta „Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća“ koji vodi profesor Mateo Žagar, a financira ga

Hrvatska zaklada za znanost, proučavaju se jezične koncepcije hrvatskih protestanata s dosad nepoznatom potpunošću¹, što nikako ne znači da od Fanceva do danas nije bilo ozbiljnih priloga, ali oni jezikoslovne naravi nisu bili česti. Kada je 2007. objavljen pretisak glagoljičnoga izdanja *Novoga zavjeta*, u svom popratnom tekstu Alojz Jembrih je ponudio i prilično opsežnu literaturu o hrvatskom protestantizmu od otprilike 150 jedinica (Jembrih 2007: 74–82). Pažljivije zagledanje pokazuje da je tek svaki petnaesti rad jezikoslovne naravi (Murko, Matešić, Jembrih).

I Žagarova analiza, kao i ona Tanje Kuštović (Kuštović 2016), kako je hrvatski protestantizam prošao u pregledima hrvatske jezične povijesti i u hrvatskoj filologiji uopće pokazuje da su tek Radoslav Katičić (Katičić 2011) i Josip Bratulić (Bratulić 2011) pokazali više osjetljivosti za tu temu. Tome treba dodati marljiva i poticajna kulturološka i filološka Jembrihova istraživanja.² No u najnovije vrijeme dobili smo nekoliko tekstova Gordane Čupković (Čupković 2010a, 2010b) koja je pokazala da hrvatski reformatori razvijaju svoju glagoljičnu tradiciju obogaćujući je jezičnim rješenjima iz čakavskoga književnoga jezika, a pritom je dio njihove koncepcije niski leksički izbor, tj. oni nisu skloni „jezičnoj elitnosti“. I ona, a još više Ivana Eterović (Eterović 2018), uporno naglašavaju postojanje nekoliko hrvatskih pokrajinskih književnih jezika u vremenu kada se ostvaruje hrvatski protestantski književnojezični projekt, ali i zapravo posve nedostatnu istraženost jezika onodobnih hrvatskoglagojskih tekstova. Voditelj netom spomenutoga istraživačkoga projekta Mateo Žagar upozorio je na različite kontekstualne razine unutar kojih se mogu promatrati ovakvi i drukčiji jezični koncepti i pojave, naglasivši da uz opće slavističke okvire i okvire pojedinih nacionalnih filologija postoje i oni regionalni koji pojave unutar geografski i povijesno povezanih prostora promatraju nadilazeći podjele po nacionalnom ili zemaljskom mjerilu (Žagar 2018). Takav pristup pomaže npr. da bolje uočimo i bolje tumačimo štokavski sloj u tekstovima hrvatskih protestanata. Tu je spoznaju dobro povezati s drugom važnom Žagarovom spoznajom – da su jezična rješenja više uvjetovana vremenom u kojem nastaje tekst, nego pismom kojim će tekst biti zabilježen. Fancevljeve muke s tumačenjem jezika protestantskih pisaca dobrim su dijelom uvjetovane time što on nije prepoznao hibridnu koncepciju koju novi istraživači jako naglašavaju i pojedine sastavnice te koncepcije i njihove odnose i prepletanja istražuju. (To se osobito čini u okviru spomenutoga znanstvenoga projekta.) No, moramo imati na umu da u Fancevljevo vrijeme nisu prepoznate ni druge hibridne koncepcije u povijesti hrvatskoga jezika. O jeziku ozaljskoga književnojezičnoga kruga čak je i neusporedivo lucidni Jagić pisao kao o šarovitu jeziku ne prepoznavši namjeru u takvu građenju jezika pa će tek Josip Vončina jasno

¹ Na projektu koji financira Hrvatska zaklada za znanost (2015. – 2019.) uz voditelja profesora Matea Žagara sudjelovali su Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, Stjepan Damjanović, Ivana Eterović i Tanja Kuštović.

² Uz njegove tekstove spomenute u bilješkama i *Literaturi* postoje i drugi, u periodici i njegovim knjigama.

pokazati da je riječi o svjesno građenom posebnom hibridnom tipu jezika (Vončina 1988), a i miješanja elemenata iz različitih jezičnih idioma u glagoljičnim srednjovjekovnim tekstovima rijetko je tko prepoznavao kao namjerno, nego se sve tretiralo kao nesigurnost i stanoviti nered dok nisu Josip Hamm (Hamm 1963), Eduard Hercigonja (Hercigonja 2006) i njihovi učenici pokazali da je miješanje ne uvijek, ali često svjesno i sračunato na uvećanje broja čitatelja koji će jezik knjige prihvaćati kao svoj.

Ne samo predgovori nego i bogata prepiska oko projekta Ungnadove tiskare u Uraču jasno pokazuju s jedne strane veliku skrb za jezik hrvatskih protestantskih izdanja, a s druge strane veliku nesigurnost oko ponuđenih rješenja pa su stalno na djelu razne vrste provjera, a sve je pojačano time što se razmišlja o jeziku koji bi bio prihvatljiv na vrlo širokom terenu, neki čak kažu od Sutle do Carigrada, na terenu, koji je i u europskim razmjerima natprosječno dijalekatski razveden. U takvim se prilikama obično događa da se prvotne ambiciozne zamisli postupno dovode u sklad sa stvarnim mogućnostima. Dakle, možeš se opredijeliti da tekst prošaraš reprezentativnim štokavizmima (zamjenice *što, tko, sav*, prijedlog *u*, ženski instrumentalni morfem za jedninu *-om* i *sl*), ali ako knjige koje si otisnuo nikako ili u vrlo malenom broju stižu u krajeve u kojima bi ta „deklarirana otvorenost“ (Čupković 2010b) trebala ojačati izgleda da budu prihvaćene kao svoje, počiniš razmišljati o užim prostorima koji su bliži, a na tim prostorima spomenute jezične osobine mogu i smetati.

U prvom dijelu glagoljičnoga *Novoga testamenta* oblik *svi* javlja se 118 puta a *vsi* samo 15 puta i to navodi na pomisao da su tradicionalni oblici samo simbolično zastupljeni kao dokaz da tradiciju ne prezireš, no u drugom dijelu iste knjige štokavskih oblika nema! *Artikuli* su otisnuti 1562. glagoljicom, dakle kad i prvi dio glagoljičnoga *Novoga testamenta*, a u njima je odnos *vsi* : *svi* 37 : 31, dakle dosta simetričan pa to navodi na pomisao da je funkcija knjige igrala određenu ulogu, ali nikako ne bi trebalo podcijeniti važnost odluka samoga prevoditelja, ali ni naglih zaokreta u razmišljanjima ili, kako Mateo Žagar kaže, „hitnih promjena jezične politike“.

Za sažet pregledni rad morali smo jako selektivno odabirati na što ćemo upozoriti i kako predstaviti dvojbe s kojima su hrvatski protestanti oblikovali jezik svojih knjiga. Željeli smo upozoriti osobito na nova dostignuća naše filologije u proučavanju njihova djela. Ta su proučavanja doista vrijedan korak naprijed ne samo za razumijevanje protestantskoga korpusa, nego i za oblikovanje točnije slike o onom povijesnom tijeku koji zovemo poviješću hrvatskoga jezika.

Ta će točnija slika morati uzeti u obzir prije svega to da protureformacijska koncepcija jezika jako puno duguje reformacijskoj pa je onda reformacijska djelatnost snažan stup jednoga kontinuiteta a ne neki usputni rukavac. Proturreformacija se snažno opredijelila za štokavsku osnovicu najviše stoga da bi širenje njezinih ideja imalo više izgleda za napredovanje prema istoku: u tome je bilo poticaja iz samoga Rima, ali ne treba zaboraviti na činjenicu da su i protestanti mislili na područja šira od hrvatskih. U reformacijskim se krugovima traženje jezika prikladnoga za knjigu završilo oblikova-

njem stava da bi osnovica trebala biti jednonarječna i onda na njoj graditi, a taj će stav ući u temelje kasnijih razmišljanja o jeziku hrvatske knjige.

Literatura

- Bratulić, Josip. 2011. Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 18, 43–49.
- Brozović, Dalibor. 1960. O genetskim i strukturnim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, III, Novi Sad: Matica srpska, 68–88.
- Brozović, Dalibor. 1985. Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7, 1, 59–71.
- Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb.
- Čupković, Gordana. 2010a. Jezik odlomka reformacijskoga glagoljskog Katekizma iz 1561. glagoljaška književna tradicija. *Čakavska rič*, XXXVIII, 1–2, 209–225.
- Čupković, Gordana. 2010b. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testameta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. *Filologija*, 55, 1–35.
- Eterović, Ivana. 2018. Sintaktičke razlike između glagoljičkoga i ćirilčkog izdanja hrvatskog protestantskog prijevoda Novoga testameta. *Slovo*, 68, 73–98.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad JAZU*, 212, 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga, *Rad JAZU*, 214, 1–112.
- Hamm, Josip. 1963. Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika. *Slovo*, 13, 43–67.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Trojezična i tropismena kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jembrih, Alojz. 2007. Pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novog testameta (1562./1563.)*. Zagreb: Teološki fakultet “Matija Vlačić Ilirik”.
- Katičić, Radoslav. 2011. Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja. U: *Povijest hrvatskoga jezika od srednjega vijeka do XXI. stoljeća* [gl. urednik Ante Bičanić], 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Croatica, 9–49.
- Kuštović, Tanja. 2016. Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova. U: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva : Zbornik radova posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 237–250.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti do početka 19. stoljeća*. Split: Književni krug.

Žagar, Mateo. 2018. Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke. U: *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*, Beograd, 20. – 27. kolovoza 2018. [ur. Stipe Botica]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 213–224.

Žagar, Mateo. 2019b. Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata. U: *Verba volant – scripta manent: Zbornik u čast akademika Stjepana Kراسића* [ur. Branko Matulić i Vinicije Lupis]. Split: Sveučilište u Splitu, 845–863.

Linguistic objectives of Croatian Protestants

The paper aims to address the new developments in Croatian philology, namely in the study of the Croatian Protestants' language. The research in question is indeed a valuable step forward when it comes to comprehending not only the Protestant corpus, but also creating the more accurate perception of history of the Croatian language. The forming of new knowledge is additionally aided by the old papers on Croatian Protestantism, the master thesis by Franjo Fancev from 1916, in particular.

That fresh, more precise image will have to take into account the fact that the Counter-Reformation linguistic concept owes a great deal to the Reformation one, thus making it a steadfast mainstay of continuity rather than a sporadic occurrence. The Counter-Reformation strongly opted for Shtokavian dialect, the main reason being the hope of faster advance of their ideas to the east: the incentive came from the Catholic Rome, but one should not ignore the fact that the Protestants also aspired to spread to lands farther from Croatia. In Reformation circles, the search for the suitable literary language ended up in reaching an agreement that the basis should be a single dialect, building up from there. That attitude would serve as a foundation for the subsequent reflections on the Croatian literary language.

Not only forewords but also a prolific correspondence on the project of the Ungnad's Urach printing press clearly demonstrated both a great concern for the language of the Croatian Protestant editions and a major lack of confidence in the given solutions. Consequently, all sorts of verifications were being made. The entire process was intensified due to the flourishing idea of a single language that would be accepted across the vast expanse of land, some even said from the river Sutla all the way to Constantinople, on the terrain that was dialectally exceptionally diverse, even by European standards. In such circumstances the usual practice was to gradually readjust the original ambitious ideas to fit the real prospects.

Keywords: Croatian Protestants, linguistic conceptions, history of the Croatian language, three – letter Protestant press

